

Ikaalisten Tukonsaaren hopeasormus: Hartaudellinen esine osana keskiajan kuvallista kulttuuria

Suomessa säilynyt keskiajan esineistö sekä vähenee että täydentyy: mu-seokokoelmiin kuuluneita, jo dokumentoituja esineitä on hävinnyt varas-toista, mutta toisaalta uusia esineitä tulee esille. Joskus esimerkiksi kirkon varastotiloista saattaa löytyä aiemmin dokumentoimaton esine, mutta use-
ammin uutta materiaalia aivan konkreettisesti paljastuu maasta. Erityisesti edellisvuosina laajentunut metallinetsintäharrastus tuottaa tutkijoille jatku-
vasti uutta luetteloitavaa, pääasiassa rahoja ja esinefragmentteja. Maasta on löytynyt myös tämän artikkelin aihe, myöhäiskeskiaikainen jalometallinen sormus, jonka kaksi metallinpaljastinharrastajaa, Jaakko Aarniveräjä ja Ari Tuominen, löysivät syyskuun 10. päivä vuonna 2011 metsittyneestä pellostä Ikaalisen Tukonsaaressa.¹

Ikaalisten sormus kuuluu perinteisessä mielessä arkeologian alaan, on-
han se maalöytö. Kuitenkin sen merkitys myös taidehistoriallisen kiinnos-
tuksen kohteena on kiistaton. Edellisvuosina nousukauttaan elänyt, lähinnä antropologiasta ammentanut aineellisen kulttuurin tutkimus pyrki poista-
maan tällaisia tieteenhistorian eri vaiheissa syntyneitä tonttirajoja. Myös taidehistoriallisessa tutkimuksessa esineiden materiaalisuuteen liittyvät painotukset, juontaen esimerkiksi museo- ja keräilytutkimuksesta, sosiaali-
historiasta ja filosofisista suuntauksista, ovat saaneet enemmän sijaa.²

Keskiaikaan kohdistunut taidehistorian tutkimus on aina ollut materiaa-
litietoista, mikä juontuu jo tutkimuskohteiden fragmentaarisesta luontees-
ta. Tutkimuskenttä on lähtökohtaisesti avara, sillä kohteiden niukkuuden
vuoksi se kattaa periaatteessa koko säilyneen materiaalin. Käytännössä
tämä ei kuitenkaan läheskään aina toteudu: keskiaikainen messinkinen si-
leä sormus ei ole samalla tavoin yksittäisenä esineenä taiteentutkimuksen
kannalta kiinnostava kuin samanaikainen hopeinen kuva-aiheilla koristettu
esine.³ Toisaalta monet keskiajan taidehistorian tutkijat ovat olleet arkeo-

1 Vadim Adelin sähköposti 17.10.2011 Visa Immoselle; Jaakko Aarniveräjän sähköposti 25.3.2012 Visa Immoselle.

2 Taidehistorian suhteesta materiaallisen kulttuurin tutkimukseen ks. Michael Yonanin (2011) koko-
ava artikkeli.

3 Keskiajan taiteen tutkimukseen kuuluvan materiaallisen tuntemuksen kysymyksistä ks. Räsänen
2009, 16–19; Lahti 2012.

Kuva 1. Ikaalisten Tukonsaaresta löydetty kullattu hopeasormus ajoittuu 1500-luvun alkupuoliskolle. Sormuksen kehän ulkohalkaisija on 27,0 x 24,9 mm ja sisähalkaisija 20,1 x 20,0 mm. Kehän korkeus on takaosassa 7,6 mm ja edessä 19,9 mm. Keskuskuvion koko on 11,6 x 7,8 mm. Esineen paino 10,46 grammaa. Kuva: Visa Immonen.

logisesti suuntautuneita tai kouluttautuneita. Heistä mainittakoon Carl Axel Nordman, joka julkaisi sekä useita keskiajan kultasepäntöitä käsitteleviä tutkimuksia että laati keskeisen teoksen Suomen keskiaikaisista puuveistoksista.⁴ Ikaalisten hopeasormus sijoittuu siis monen tieteenalan koostamispisteeseen, ja siten myös todentaa niiden luontaista keskusteluyhteyttä.

Tässä artikkelissa esittelemme löydetyt sormuksen – keskiajan kokolemia täydentävän ”uuden” esineen – ja selvitämme niin sanottujen ikonografisten sormusten valmistukseen liittyviä piirteitä. Edelleen analysoimme sormusta suhteessa sen maantieteelliseen löytöpaikkaan sekä tarkastelemme sormuksessa olevan kuva-aiheen hartaudellisia merkityksiä ja sommiteluun liittyviä yksityiskohtia. Lisäksi vertailemme sitä eräisiin muihin sormuksiin, joissa on sama keskusaihe. Lopuksi pohdimme sormuksen käyttöä osana keskiajan monipuolista kuvallista ja aineellista kulttuuria, jossa kirkollinen ja yksityinen nivoutuvat yhteen.

Ikaalisista löytynyt sormus (KM hist. 2012017) on valmistettu hopeasta ja kullattu, mutta sittemmin kultaus on kulunut suurelta osin pois. Sormusta kiertää kasviaihe, joka yhtyy etupuolella kuusikukkaiseen köynnökseen.

⁴ Nordman 1965; 1980. Keskiajan metalliesineiden varhaisesta tutkimushistoriasta ks. Immonen 2009a, 20–22.

Kuva 2. Ikaalisten Tukonsaaresta löydetty hopeasormus sivulta nähtynä. Kuva: Visa Immonen.

Köynnöksen keskellä on Pyhä Anna itse kolmantena -nimellä tunnettu kuva-aihe, joka esittää Neitsyt Marian äitiä Pyhää Annaa Maria ja Jeesus-lapsi sylissänsä. Figuurit ovat hyvin kuluneita, mutta Pyhän Annan erottaa keskellä olevana istuvana hahmona, jonka oikealla polvella istuu Jeesus-lapsi ja vasemmalla poikaansa hieman suurempikokoinen Neitsyt Maria. Annan kasvoista voi erottaa silmät ja nenän varren. Lisäksi hänen polvensa ja polvien välissä laskostuvan kankaan voi melko helposti havaita (kuvat 1 ja 2).

Pyhä Anna oli myöhäiskeskiajalla suosittu ja yksi keskeisistä pyhimyksistä Suomessa: piispa Konrad Bitz ilmoitti vuonna 1462 Pyhän Annan olevan Turun hiippakunnan suojelija Pyhän Henrikin ja Pyhän Birgitan rinnalla.⁵ Alppien pohjoispuolella yleinen, Pyhä Anna itse kolmantena -nimellä (*Anna själv tredje, Anna selbdritt*) tunnettu hartauskuva esitti Jeesuksen ruumiillista alkukotia: se ei kuvaa mitään historiallista tapahtumaa tai kertomuksellista kohtausta, vaan Jeesuksen äidinpuoleista sukua. Annan merkitys oli keskeinen Jeesuksen ja Neitsyt Marian lähimpänä henkilönä sekä heidän fyysisenä alkulähteenään.⁶

Ikaalisten sormus vastaa muodoltaan Pohjoismaissa 1400-luvun lopulla ja 1500-luvun alussa yleistä niin sanottua ikonografista tyyppiä. Nimitys

5 FMU 3185: ”--spiritus sancti ac sanctorum patronorumnostre dyocesis Aboensis Henrici, Anne et Birgitte.” Ks. esim. Rinne 1932, 260.

6 Räsänen 2009, erit. 116–140; Pyhän Annan kultista laajasti ks. esim. Kleinschmidt 1930; Ashley & Sheingorn 1990; Nixon 2004.

on hieman harhaanjohtava, sillä ”ikonografinen” tässä yhteydessä ei viitata ainoastaan siihen, että sormuksessa on jokin kuva-aihe, vaan myös sormuksen muotoon. Ikonografiselle sormukselle on luonteenomaista kehän leveneminen kohti etuosaa, etuosan pyöreä kukkaseppele tai orjantappurakruunu sekä sen sisään sijoitettu kuva-aihe.⁷ Toisin sanottuna on myös sormuksia, joissa on sama kuva-aihe kuin ”ikonografisessa sormuksessa”, mutta niitä nimitetään toisin. Esimerkiksi Kristus-sormuksiksi kutsutaan sormuksia, joiden keskeinen kuva-aihe esittää Vapahtajan kasvoja. Kristus-sormuksista varhaisimmat eli 1300–1400-luvuille ajoittuvat eroavat rakenteeltaan huomattavasti myöhäisemmistä: sormuksen tasakorkuisesa kehässä on pyöreä kehikko, johon kuva-aihe on kiinnitetty. Kuitenkin 1500-luvun Kristus-sormuksissa on myös sellaisia, jotka voidaan muotonsa puolesta katsoa ikonografiseen tyyppiin kuuluviksi. Vaikka nimitys ei siis ole kovin hyvä, se on kuitenkin vakiintunut. Ylipäänsä keskiaikaisten sormusten luokittelu selkeästi muodon tai kuva-aiheen perusteella on usein hankalaa.

Pyhä Anna -aihe ikonografisessa sormuksessa

Suomessa ikonografisia sormuksia on museokokoelmissa yli kolmekymmentä. Niissä tavallisia keskusaiheita ovat Golgata-ryhmä, jossa Neitsyt Maria ja Johannes seisovat ristiinnaulitun Jeesuksen ympärillä, mutta myös Apokalyptinen Maria, Pyhä Yrjänä, Kristuksen kasvat sekä heraldiset eläimet kuten kotkat ja kauriit. Myös viisiterälehtisiä kukkia, goottilaista S-kirjainta ja erilaisia geometrisia aiheita on hyödynnetty.⁸

Ikonografinen sormus saatettiin valmistaa valamalla koko sormus kerralla yhdessä muotissa. Tavallisesti yksityiskohtaisista koristeista tuli tällöin linjoiltaan epäselviä ja kuva-aiheiden tunnistaminen niissä on hankalampaa. On mahdollista, että tällaiset huonolaatuiset kappaleet on valettu vanhemmasta sormuksesta tehdyllä muotilla. Työläämmässä valmistustavassa sormus koottiin erikseen tuotetuista elementeistä. Kehään kasviornamenteineen kiinnitettiin tällöin irrallaan valmistettu kukkaseppele ja kolmantena elementtinä keskusaihe. Sormus valmistettiin ikään kuin lisäämällä kerroksia toistensa päälle.⁹

Suomalaisissa museokokoelmissa on toinen Pyhä Anna itse kolmantena -keskusaiheella koristeltu sormus, joka kuuluu Pohjanmaan museon

7 Ison-Britannian tutkimusperinteessä ”ikonografinen sormus” tarkoittaa erityisesti sinne paikannettavaa sormusta; ks. Alexander & Binski 1987, 487; Scarisbrick 2007, 133; Immonen 2009a, 281.

8 Immonen 2009b, 135–145.

9 Immonen 2009a, 281–282.

Kuva 3. Karl Hedmanin kokoelmaan kuuluvan hopeasormuksen kehän korkeus takana on 7,4 mm, edessä 23,7 mm (PM KH 566). Kehän ulkomitat ovat 26,0 x 24,5 mm ja sisämitat 19,5 x 19,8 mm. Esineen paino on 11,2 grammaa. Kuva: Visa Immonen / Pohjanmaan museo.

Karl Hedmanin kokoelmaan (kuva 3).¹⁰ Tämäkin sormus on hopeaa, mutta sitä ei ole kullattu tai kultaus on kokonaan varissut pois. Sormus kuuluu myöhäiskeskiaikaiseen ikonografiseen tyyppiin, ja koristelukin on pitkälle samankaltainen kuin Ikaalisten sormuksessa: kehän molemmin puolin kohti keskusaihetta levittäytyvät kasviaiheet. Ne kehystävät nelikukkaista seppelettä, jonka sisälle keskusaihe on sijoitettu. Poikkeavaa Ikaalisten sormukseen nähden on kuitenkin kukkaseppeleen ylä- ja alapuolelle sijoitetut koristepallot ja niiden molemmin puolin kiertyvät spiraalilangat.

Ikaalisten sormuksen figuurit edustavat Pyhä Anna itse kolmantena -aihetta tyypillisimmillään eli Anna istuu Maria ja Jeesus-lapsi sylissään.¹¹ Sen sijaan Hedmanin kokoelmaan kuuluvassa sormuksessa sommittelu on toinen: tarkasti katsoen on syytä ajatella, että Maria seisoo Annan oikealla puo-

¹⁰ PM KH 566; Immonen 2009b, 138 nro 36.

¹¹ Eri sommitteluvaihtoehdoista ks. Räsänen 2009, 66, 220–222.

Kuva 4. Pyhä Anna itse kolmantena -aiheinen puuveistos, n. 1500, Munsalan kirkko. Veistoksen alkuperäistä väritystä ei ole enää näkyvissä. Mahdollisesti lehmusta olevan veistoksen korkeus on 25 cm. Kuva: Elina Räsänen.

lella ja Jeesus-lapsi istuu vasemmalla polvella.¹² Tässä esitystavassa Maria tavallaan kasvaa lapsesta aikuisemman kokoiseksi ja ”siirtyy” seisomaan, tai ainakin puoliksi istumaan, puoliksi seisomaan, äitinsä viereen. Kuvaustapa yleistyy selvästi 1500-luvulle tultaessa.¹³ Hedmanin kokoelman sormuksessa voisi nähdä sirompipäisen Neitsyt Marian nojaavan hieman taaksepäin, käsivarret ojennettuina poikaansa kohden. Mikäli sommittelulle pyrkii etsimään helpommin havainnoitavaa vastinetta, vertautuu se esimerkiksi tuntemattomasta paikasta Kansallismuseoon päätyneeseen 1500-luvun alun veistokseen, jossa sekä Maria ja Jeesus-lapsi osoittavat käsivarret suorina Annan sylissä olevaa kirjaa.¹⁴ Ikaalisten sormuksen sommittelua puolestaan muistuttaa esimerkiksi Pohjanmaalla Munsalassa oleva Pyhä Anna itse kolmantena -aiheinen veistos (kuva 4).¹⁵

Ruotsissa on säilynyt muutamia Pyhä Anna itse kolmantena -aiheisiä sormuksia, jotka tosin poikkeavat muodoltaan ja kuva-aiheen toteutukseltaan niin Karl Hedmanin kokoelman kuin Ikaalisten sormuksesta. Länsi-Göötanmaalta Skaran tuomiorovastin pappilan pellosta löydettyssä kultasormuksessa (n. 1400-luvun puoliväli) Pyhä Anna itse kolmantena -aihe on esitetty puolivartalo-, tai oikeammin $\frac{3}{4}$ -vartalokuvana.¹⁶ Tämä kuvaustapa sopiikin muotonsa puolesta sormukselle luontevaan kuvatilaan, ja sitä hyödynnettiin myös Maria ja lapsi -aiheisissa sormuksissa. Näin on myös Upplannin Norrbyn pitäjän Sörbäckin kylästä vuonna 1723 löydettyssä sormuksessa, jossa Anna-ryhmä on kukkaköynnöksen keskellä, ympärillään enkelit. Kuten Hedmanin kokoelman Pyhä Anna -aiheisessa sormuksessa, tässäkin on keskuskuva-aiheen ylä- ja alapuolella pyöreät ”kuulat”, koristepallot. Sörbäckin kullattu hopeasormus on ajoitettu 1400-luvun puolivälistä 1500-luvun alkuun.¹⁷

Tunnetuin Ruotsissa olevista sormuksista on Vadstenan luostarin kaivauksissa löytynyt kultasormus, joka sekin nykyään kuuluu Statens Historiska Museumin kokoelmiin. Sormuksen kulmikkaassa keskusosassa on kolme eri suorakulmaista kuvakenttää, joista keskimmaisessä on istuva Pyhä Anna Neitsyt Maria vasemmalla polvellaan ja alaston Jeesus-lapsi istumassa Marian vasemmalla käsivarrella. Keskuskuvaa reunustavissa kapeammissa kuva-aloissa on kaksi naispyhimystä.¹⁸ Anna-ryhmän sommittelu muistuttaa hieman tunnetuinta Vadstenan kolmesta säilyneestä Pyhä Anna itse kolmantena -veistosryhmästä, niin sanottua kuningatar Philippan Anna-ryh-

12 Tämä on korjaus tämän artikkelin toisen kirjoittajan aiempaan tulkintaan, ks. Räsänen 2009, 93.

13 Räsänen 2009, 66.

14 KM hist. 28092:9; Räsänen 2009, 219.

15 Räsänen 2009, 213–214.

16 SHM 7491; SHM, kokoelmatietokanta.

17 SHM 51; SHM, kokoelmatietokanta.

18 SHM 28813:E:45; SHM, kokoelmatietokanta.

mää (n. 1420).¹⁹ Tätä taidokasta veistosta on pidetty suorastaan sormuksen mallina,²⁰ mutta tämä on epätodennäköistä. Samantapainen vasemmalle painottuva henkilösommittelu suorakulmaisessa pystykehyksessä on nähtävissä muuallakin: eräs esimerkki on Orsan pitäjältä Taalainmaalta vuonna 1923 löytynyt kullattu hopeasormus, jonka kuva-aiheen arkistotiedoissa tosin mainitaan esittävän ”istuvaa madonnaa”.²¹

Myös kolmessa Tanskan kansallismuseon kokoelmissa olevassa sormuksessa Pyhä Anna itse kolmantena -aihe on sijoitettu suorakulmaiseen kehukseen. Sen sijaan neljännessä tanskalaisessa sormuksessa kuva-aihe on kaiverrettu pyöreään kantaan. Siten sitä on voitu käyttää sinettisormuksena. Lisäksi kehään on sijoitettu teksti *A v M - AN + NA* eli *Ave Maria Anna*. Esine löydettiin Maribon birgittalaisluostarin alueelta kaivaustöissä vuonna 1859. Kaikki neljä Tanskan kansallismuseon sormusta on ajoitettu vuoden 1500 tienoille.²²

”Kirpoi sormus sormestani” – löytöpaikan merkityksestä

Ikaalisten sormuksen löytöpaikka sijaitsee Heittolanlahden etelärannalla, kymmenisen kilometriä linnuntietä pohjoisluoteeseen Ikaalisten kirkolta. Muut pelloilta paljastuneet löydöt olivat 1800–1900-luvun nappeja ja tsaari Nikolai II:n (hallitsi 1894–1917) aikaisia pennejä. Vaikuttaa siis siltä, ettei sormus ole osa laajempaa aarrekätköä tai muuta löytökokonaisuutta.

Vuoden 1540 maakirja eli kruunun maaveroluettelo jakaa Ikaalisten alueen kylät verokuntiin eli neljänneksiin. Tukonsaari on osa Aureen neljänneestä, mutta sillä ei ollut vanhaa asutusta. Löytöalueesta etelään kuitenkin sijaitsivat Höytölän ja Riitialan kylät, jotka olivat vauraimpia Auranlopeen kyliä.²³ Heittolanlahden pohjoisrannalla puolestaan sijaitsi Heittolan kylä. Vaikka Tukonsaarta ei voidakaan liittää kyläasutukseen, sen vieritse kulki Kyrönkankaan talvitie. Se kuului keskiajalla ja uuden ajan alussa tuolloisen Suomen pääteihin ja vei Ylä-Satakunnasta Pohjanmaalle.²⁴ Ikaalisten alue on vanhaa eräkäyntialuetta, mutta 1500-luvun jälkipuolella oltiin jo asteittain siirtymässä erätaloudesta kohti peltoviljelyyn ja karjanhoitoon pohjaa-
vaa taloutta.²⁵

19 Veistoksen perustiedot ks. Andersson 1983, 32.

20 Lindgren 1990, 62.

21 SHM 17170; SHM, kokoelmatietokanta.

22 Lindahl 1985, 193; Lindahl 2003, 129–130.

23 Papunen 1996, 231, 233.

24 Papunen 1996, 328; Salminen 1997, 67–75.

25 Papunen 1996, 263.

Irtolöytöjen käyttöhistorian selvittely on erittäin hankalaa, etenkin kun kyseessä ovat jalometalliset arvokorut. Hopeinen sormus on ollut esine, josta on pidetty hyvää huolta. Jalometalliset esineet eivät myöskään olleet kulu- tushyödykkeitä nykyisessä merkityksessä. Vaikka se tyyllisesti olisi muut- tunut vanhahtavaksi, kulunut tai jopa rikkoutunut, metalliarvonsa tähden koru on voitu säilyttää sellaisenaan. Toisaalta sormus on saattanut joutua kadoksiin ja hävitä karjanlantaan, jota on sitten levitetty pellolle. Katoami- sen syyt ovat voineet olla monet: eräs tunnetuimmista suomalaisista kansan- runoista kertoo Anni-tytöstä (Lönnrotin *Kalevalassa* Aino-nimisenä), joka metsässä joutuu ahdistelun kohteeksi ja sen seurauksena menettää korun- sa. Kotona hän itkien kertoo kuinka ”kirpoi sormus sormestani, punalanka vyöni päästä, kulturalangat kulmiltani” tai ”sormus sormesta solahti”.²⁶

Sormuksen kadottaminen voi olla silkka vahinko tai liittyä yleiseen le- vottomuuteen. Tällainen sekasorto koetteli Ikaalisten aluetta nuijasodan vuosina 1596–1597, jolloin muun muassa Höytölän kylä kärsi ryöstelystä ja tuhotöistä.²⁷ Toisaalta on mahdollista tietää täsmällisesti, milloin sormus on joutunut nykyiseen löytöpaikkaansa – se on voinut päätyä maahan jopa kymmeniä, ellei satoja vuosia valmistuksensa jälkeen. Sormuksen kuvioi- den epäselvyys ei paljasta, onko se ollut pitkään käytössä ennen maahan joutumistaan, sillä kuluneisuuden asteeseen ja sen vaatimaan aikaan vai- kuttavat monet tekijät. Ikaalisista on Kansallismuseon kansatieteellisiin kokoelmiin aiemmin talletettu hopeinen, ikonografista tyyppiä oleva ho- peasormus, mutta se on sittemmin kadonnut. Piirroskuvien perusteella sen keskusaiheena on ollut seisova ihmishahmo, mahdollisesti Pyhä Yrjänä.²⁸

Keskiajan Suomesta kertovissa tekstilähteissä Pyhä Anna esiintyy eri- tyisesti Turun tuomiokirkkoon ja toisaalta Naantalın birgittalaisluostariin liittyvissä aineistoissa. Tuomiokirkossa oli Annalle omistettu verraten vara- kas alttari, jolle annettuja lahjoituksia tunnetaan vuosien 1438–1512 väliltä kuusi kappaletta. Annetuilla varoilla, jotka olivat niin tiloja, kivitaloja, kul- lattuja solkia ja puhdasta rahaa, kustannettiin lähinnä sielunmessuja, mut- ta myös varustettiin alttaria sen tarvitsemilla tavaroilla kuten tekstiileillä ja liturgisilla esineillä.²⁹ Naantalın luostari taas oli jo perustamisestaan lähtien sidoksissa Pyhään Annaan, sillä tämä oli yksi sen suojelijoista.

Huolimatta siitä, että Annan kunnioituksesta kertovat kirjalliset lähteet painottuvat Lounais-Suomeen, muut aineelliset lähteet ovat laajemmalla alueelta. Pyhä Anna itse kolmantena -aiheisia puuveistoksia on säilynyt yli neljäkymmentä, Pohjois-Pohjanmaalta Ahvenanmaalle.³⁰ Yksi näistä puu-

26 Runosta on monia toisintoja, ks. esim. SKVR I, 1:223 ja SKVR II, 46; SKVR-tietokanta.

27 Papunen 1996, 347–351.

28 KM kans. 2041:18; ks. Immonen 2009b, 139 nro 40.

29 Räsänen 2009, 102–103.

30 Nordman 1965; Räsänen 2009.

veistoksista (n. 1500) on peräisin Ikaalisten seudulta Ylä-Satakunnasta, ja se lahjoitettiin Viljakkalasta Suomen Muinaismuistoyhdistykselle vuonna 1881. Huonokuntoisessa ja vaalean maalin peitossa olevassa veistoksessa Pyhä Anna seisoo Maria vasemmalla käsivarrellaan ja Jeesus-lapsi istuu tämän sylissä.³¹

Pohjanmaan museossa olevan sormuksen alkuperää ei ole kirjattu muistiin, mutta Karl ja Elin Hedmanin kokoelman keskiaikaiset sormukset ovat maalöytöjä eri puolilta Pohjanmaata.³² Muuta pohjalaista aineistoa Pyhän Annan kultista on säilynyt jonkin verran. Pyhää Annaa kuvaavia veistoksia on Munsalan ohella Keminmaalla, Vöyrissä ja Ilmajoella. Lisäksi Ilmajoen puinen kappeli – jota ei enää rakennuksena ole olemassa – oli Turun viimeisen katolisen piispan Arvid Kurjen vuonna 1516 myöntämän anekirjeen perusteella omistettu sekä Annalle että Jaakob vanhemmalle.³³

Item giffuer jak syster Klara i Nadindal en guldring – kenen kädessä sormus on ollut?

Pyhä Anna itse kolmantena -aihe ja sen teologis-hartaudellinen sanoma Jeesuksen olemuksesta muodosti täydentävän, äitiin ja ihmisyyteen liittyvän puolen jumalalliselle perimälle. Aihe oli suosiossa myöhäiskeskiajalla, jolloin hartauselämässä ylipäänsä ruumiillisuus eri muodoissaan sai suuren merkityksen. Tämä kattoi niin Jeesuksen ruumiiseen ja vereen kohdistuvan hartauden, pyhänjäännösten roolin kuin vaikkapa ruumiillisten kokemusten merkittävyyden uskonelämässä.

Voiko kuva-aiheen perusteella päätellä jotain sormuksen omistajasta tai hänen hartaudellisista painotuksistaan? Pyhä Anna oli monien eri ihmisryhmien suosiossa. Hän oli Anna-nimisten naisten suojelija, mutta säilyneissä ihmekertomuksissa hänen armonsa saa osakseen muun muassa köyhä vaimo, mylläri, kirjuri, kalastaja, kauppiaan tytär, pappi, piispa ja ritari.³⁴ Pyhä Anna oli tunnettu muun muassa kauppiaitten ja merenkävijöiden suojelijana, toisaalta häneen turvauduttiin perillisiä toivottaessa. Anna ei siis ollut yksinomaan naisten suosima pyhimys, vaikka hänet yhdistettiin usein perheen ja avioliiton teemoihin.³⁵

31 KM hist. 2024:23; Räsänen 2009, 196–197.

32 Airola 1990, 9.

33 FMU 5883: --ut capella Ylmola, ad honorem beate Anne et sancti Jacobi apostoli, per nos anno Domini mdxvj die vj die mensis Junii solenniter consecrata --. Ks. Räsänen 2009, 99–100.

34 Tällaiset henkilöt mainitaan Pyhään Annaan liittyvissä ihmekertomuksissa, jotka on julkaistu kokoomateoksessa Stephens 1874, 1–27. Alkuperäinen käsikirjoitus on Uppsalan yliopiston Carolina Rediviva -kirjastossa (Cod. Ups. C 9). Näistä ihmekertomuksista ks. myös Carlquist 2007, 318–325.

35 Pyhän Annan kunnioittajaryhmistä ks. Nixon 2004; Räsänen 2009, 97–115.

Pyhä Anna itse kolmantena -aiheista sormusta on siis voinut kantaa mihin tahansa ryhmään kuuluva henkilö, jolla on ollut sormukseen varaa. Tietenkin hopeasormuksen varastaminen oli myös mahdollista. Joka tapauksessa keskiajalla ja uuden ajan alussa hopeiset esineet olivat arvokkuudestaan huolimatta myös porvarien ja talonpoikienkin saavutettavissa. Talonpoikaiskodeissa jalometalliesineiden hankkimisen tärkeä syy oli toisinaan kasautuvien pääomien tallettaminen, vaikka esineitä myös käytettiin, kuten hopeapikareita juhlapöydässä tai isännän talon arvovieraalle lainaamaa hopealusikkaa aterialla. Talonpojat kokosivat sukuperintöä ja saattoivat omistaa kymmeniä, ellei satojakin vuosia vanhoja hopea- ja kultaesineitä. Tyyllillisesti ”vanhanaikainen” esine on saattanut olla jopa ylpeyden aihe, todiste talon ja suvun pitkästä iästä.

Keskiajalla rälssiin kuuluvat henkilöt mainitsevat kultasormuslahjoituksia testamentissaan. Esimerkiksi valtarouva Lucia Olofsdotter, joka oli myös yksi Turun tuomiokirkon Pyhän Annan alttarin lahjoittajista, mainitsee vuonna 1449 laatimassaan testamentissa kuusi sormusta: kultasormuksen saavat kirkkoherra Magnus Gren, Lucian lanko Arvid Klasson, rouva Ingeborg Karlsdotter, Naantalın luostarin sisar Klara sekä Turun tuomiokirkon Sielujen alttari. Safiirilla koristetun kultasormuksen hän lupaa Naantalın luostarille.³⁶ Viimeisessä säilyneessä testamentissaan vuonna 1455 hän on tehnyt joitain muutoksia, ja kultasormus luvataan siinä Arvidin ja sisar Klaran ohella myös Turun tuomiokirkon Neitsyt Marialle omistetulle pitäjänalttarille, Pyhän Henrikin haudalle Nousiaisissa ja Naantalın luostarin sisar Kristinille. Safiirisormus puolestaan on siirtynyt lahjoitukseksi piispa Olavi Maununpojalle.³⁷ Piispalle lahjoitettu sormus on voinut muistuttaa sitä safiirilla koristeltua kultasormusta, joka löytyi Turusta nykyisen Rettigin palatsin kaivauksilla vuonna 1992.³⁸

Sormus voitiin lahjoittaa myös käytettäväksi liturgisten esineiden kultaukseen; Lucia lahjoitti kultasormuksen tässä tarkoituksessa Turun tuomiokirkon Pyhän Henrikin alttarille.³⁹ Lucian alttareille lahjoittamat sormukset tulivat osaksi alttarin omaisuutta, mutta ne saattoivat olla myös alttarilla olleiden veistosten koristuksina; esimerkiksi englantilaisleski Jane Chamberleyn lahjoitti vuonna vihkisormuksensa nimenomaan Pyhän Annan *kuvalle*.⁴⁰

Lucian Naantalın luostarin kahdelle birgittalaissisarelle lupaamat sormukset herättävät kysymyksen niiden suhteesta sisarten varsinaiseen nun-

36 FMU 2818; Lucia Olofsdotterista ks. Räsänen 2009, 111–115. Tästä ja muista testamenttien jalometallilahjoituksista ks. myös Nordman 1980, 32.

37 FMU 2970.

38 Tikkanen 1992; ks. kuva tästä sormuksesta Immonen 2009b, 132.

39 FMU 2970.

40 Gibson 1989, 71; ks. Räsänen 2010, 60.

nansormukseen. Saattaisiko olla, että luostarisisar olisi myöhemmin saatanut ikään kuin vaihtaa tuon alkuperäisen sormuksen toiseksi? Nunnan sormuksen piispa siunasi silloin, kun kokelas vihittiin nunnaksi ja tuli siten Kristuksen morsiameksi. Baijerissa sijainneen Maihingenin birgittalaisluostarin säilyneistä nunnan vihkimistäpahtuman ohjeista tämä rituaali käy ilmi: sormuksen siunannut piispa tarkistaa monin kysymyksin tulevan nunnan vakaumuksen ja laittaa sitten sormuksen tämän sormeen julistaen hänet Jumalan morsiameksi ja hänen ikuisiksi omaisuudekseen.⁴¹ Sormuksen ulkomuodosta ei kuitenkaan mainita mitään.

Sisarilla tuskin oli sormissaan monia sormuksia, eikä myöskään ole todennäköistä, että sormuksia olisi säilytetty vain hallittavana yksityisomaisuutena. *Regula Salvatoris* eli Pyhän Birgitan luostarisäännöt kieltävät pienenpienkin asioiden omistamisen ja ehdottomasti jalometallien omistuksen. Kielto koskee myös konkreettisesti kullan ja hopean *koskemista*, paitsi kirjailutyön niin vaatiessa ja tuolloinkin vain abbedissan valvonnassa.⁴² Sormusten kohdalla koskemiskielto tuntuu erityisen raskautavalta, sillä sitä ei vain satunnaisesti sormeilla tai käsitellä kuten rahaa, vaan siihen ollaan jatkuvasti taktiisessa yhteydessä. Siunatut nunnansormukset ovatkin voineet olla vain yksinkertaisia sileitä, esimerkiksi pronssisia, renkaita. Naantalin luostarialueen viimeaikaisilta kaivauksilta on löytynyt kaksi tällaista pelkistettyä sormusta, toinen ympäröimältään iso ja toinen pieni.⁴³

Eräiden keskiaikaisten sormusten löytöpaikat tosin tuntuisivat tukevan tulkintaa nunnien omistamista ja käyttämistä koristelluista sormuksista. Aiemmin mainittujen Maribon ja Vadstenan luostarien alueelta talletettujen Pyhä Anna itse kolmantena -sormusten lisäksi Golgata-aiheisia hopeasormuksia on löydetty Vadstenan ja Viron Piritan sekä Englannin Syonin, Puolan Grodnon ja Saksan Altomünsterin birgittalaisluostareista. Andreas Lindblom ehdottaakin, että niissä olisi kyse juuri nunnien käyttämistä sormuksista.⁴⁴ Toisaalta Charles Backman on huomauttanut, että kymmenistä tunnetuista keskiaikaisista Golgata-sormuksista vain pieni osa on löydetty luostarialueilta.⁴⁵ Huolimatta siitä, että birgittalaisluostareiden alueilta talletetut sormukset eivät todennäköisesti olleet varsinaisia nunnasormuksia, löytöjen lukuisuus osoittaa, että uskonnollisin kuva-aihein koristelluilla sormuksilla oli jokin erityinen yhteys luostareihin. Kytkös saattanee perus-

41 Schleif & Schier 2009, 112.

42 *Regula Salvatoris* (1975), 105. Ruotsinnos omistamisen kiellon sisältävästä II luvusta ks. Lundén 1959, 16; ks. myös esim. Morris 1999, 164.

43 KM hist. 2005034:3100; 2005034:99. Kuva isommasta sormuksesta (halkaisija 23 mm) ks. Väisänen 2011, 291; Tuija Väisäsen sähköposti 23.4.2012 Elina Räsäselle.

44 Nørlund 1933; Tuulse 1938; Lindblom 1956.

45 Backman 1963, 56–59.

tua yhtäältä hartaudenharjoitukseen ja toisaalta luostareissa toimineiden yhteisöjen sosiaaliseen rakenteeseen. Keski-aikaisten nunnaluostareiden aineellista kulttuuria ei ole vielä riittävästi tutkittu, mutta julkaistujen tutkimusten pohjalta vaikuttaa siltä, että se tietyiltä osiltaan muistutti luostarien ulkopuolella eläneiden ylempien sosiaaliryhmien naisten esineellistä ympäristöä.⁴⁶

Ikaalisten sormus on siis voinut kuulua naiselle tai miehelle. Kun taidehistorioitsija Mereth Lindgren mainitsee Vadstenasta löydetyn samanaiheisen sormuksen yhteydessä Pyhän Annan sopineen aiheeksi luostarissa asuneen nunnan sormukseen,⁴⁷ on todettava, että vaikka näin onkin, sormus on voinut kuulua myös luostariveljelle tai jollekin luostarissa käyneelle henkilölle. Pyhimysten kuva-aiheita sisältäviä sormuksia saatettiin myös käyttää vihkisormuksina tai uudenvuodenlahjoina.⁴⁸

Sormusta voitiin pitää siinä sormessa, johon se sopi, Ikaalisten sormuksen tapauksessa nainen on esimerkiksi voinut käyttää sitä hansikkaan päällä tai peukalossa. Tapa käyttää sormusta peukalossa tulee esille inkeriläisessä 1800-luvun puolivälissä tallennetussa kansanrunossa, jossa tytär on hävitänyt korunsa suolle: ”tokkus sormus sormestani, toinen toisesta kädestä, kolmas kulta peukalosta.”⁴⁹ Isompikätinen mies puolestaan on voinut laittaa Ikaalisista löydetyn sormuksen sorminivelten väliin. Myöhäiskeskiajan taitteessa näkyy useita esimerkkejä, joissa sormus on asetettu henkilön sormen toisen nivelen päälle: yksi dramaattinen esimerkki tästä on nähtävissä Nousiaisten kirkossa, sillä piispa Henrikin sarkofagia (n. 1420) peittävässä sivulaatassa Lallin irtihakkaama piispan sormi sormuksineen on esitetty ajalehtimassa jäälautalla. Yhtälaila myös naiset pitivät sormuksia tässä kohtaa, kuten esimerkiksi Vöyrin kirkon pyhää sukua esittävän alttarikaapin veistokuvien maalauskoristelussa on esitetty. Jeesus-lasta pitelevän Neitsyt Marian sormissa on yhteensä kuusi sormusta, Pyhällä Annalla on niitä kolme (kuva 5).

Ikaalisten sormus oli aineellinen todiste kantajansa osoittamasta kunnioituksesta Pyhää Annaa kohtaan, millä puolestaan oli oleellista merkitystä sielunpelastuksen kannalta. Suositut ihmekertomukset todensivat, kuinka Neitsyt Maria saattoi ilmestyä ihmisille ja palkita heidät siitä, että nämä olivat osoittaneet kunnioitusta hänen äidilleen Annalle tai vastaavasti torua, jos he olivat jollain lailla hänen äitiään laiminlyöneet.⁵⁰

46 Immonen 2004.

47 Lindgren 1990, 62.

48 Scarisbrick 2007, 137–138.

49 SKVR III, 1:301; SKVR-tietokanta.

50 Kymmenen Pyhään Annaan liittyvää ihmekertomusta on julkaistu Stephens 1874, 1–27. Birgittalaisveli Erik Simonsonin Vadstenassa 1400-luvun puolimaissa laatima teksti on kirjoitettu vanhaksi ruotsiksi; ks. viite 34. Ihmekertomukset ovat myös *Fornsvenska textbanken* -sivustolla elektronisessa muodossa [<http://project2.sol.lu.se/fornsvenska/>] Luettu 5.4.2012.

Kuva 5. Neitsyt Maria pitelee Jeesus-lasta, yksityiskohta käsistä sormuksineen. Marian olkapäällä näkyvät Pyhän Annan niin ikään sormuksilla koristetut kädet. Vöyrin kirkon alttarikaapin (n. 1490) keskusosan puuveistoskoristelua. Kuva otettu teoksen konservoinnin aikana. Kuva: Elina Räsänen.

Ihon ympärillä: sormus yksityisen ja kirkollisen yhdistäjänä

Sormukset ja niissä olevat kuva-aiheet tuovat esille keskiajan kuvakulttuurin moninaisuutta. Vaikka suurin osa säilyneestä kuvallisesta materiaalista onkin ollut osa liturgista toimintaa tai ainakin sijainnut kirkon seinien sisällä, on syytä muistaa myös muut ihmisten katsomat ja koskemat kuvat, olkoonkin, että ne ovat suurimmaksi osaksi hävinneet. Muun muassa tekstiilit, seinämaalaukset, pyhiinvaellusmerkit, puotien kyltit tai erilaisissa käyttöesineissä olleet kuvat olivat kaikki osa myöhäiskeskiajan ihmistä ympäröivää kuvastoa. On myös oletettavaa, että Suomessakin maallisessa käytössä olleita puurakennuksia koristeltiin esimerkiksi pyhimysten kuvilla, toisin sanottuna kaupungeissa oli ”julkisia veistoksia”. Rajaa kirkollisen ja ei-kirkollisen, julkisen ja yksityisen kuvan välillä ei siis ole syytä vetää liian tiukaksi. Kirkkoissa puolestaan oli myös kuvia, joiden sisältö ei ollut hartauden kohteena – kuten vaikkapa lahjoittajakuvat vaakunoineen tai moraalissäännöksiä valottavat kuvalliset esitykset.

Emme aina voi tietää, onko esineen käyttöyhteys ollut pääasiassa kirkollinen vai yksityinen. Esimerkiksi aiemmin mainitut Viljakkalan ja Munsalan Pyhä Anna itse kolmantena -aiheiset veistokset ovat suhteellisen pieniä, joten ne ovat saattaneet olla yksityiskappelissa tai kotialttarilla. Anna-ryhmät olivat suosittuja tällaisessa käytössä 1500-luvulle tultaessa. Esimerkiksi Englantiin niitä on kauppa-asiakirjojen perusteella päätelty tuodun suuriakin määriä, mutta protestanttisen reformaation kuvainraastossa ne hävitettiin.⁵¹

Sormukset ovat esine, jonka toiset helposti huomaavat. Siten se on jaettava kuvallista ja aineellista kulttuuria. Sormus on samalla myös hyvin intiimi esine, sillä se ei ole ainoastaan kiinni ihmisen ihossa, vaan kirjaimellisesti ihmisen ruumis lävistää sen. Ihokosketuksen tärkeys tulee esiin myös siinä, kuinka pahaa karkottavia tekstejä kaiverrettiin sormusten sisäpintaan, jolloin niiden turvaa tuoma voima siirtyi suoraan kantajansa ihoon.⁵² Sormuksen ja sen esittävän kuvan merkitystä yksityisenä hartauden välineenä ei tule väheksyä, varsinkin, kun kuvalla oli suora yhteys kirkossa sisällä olleisiin teoksiin. Sormuksen omistaja on voinut polvistua sen alttarin eteen, jossa Pyhää Annaa ja tämän jälkeläisiä esittävä veistos on ollut asetettuna, koki pyhimyksen olemuksen todella ruumiillistuneen tuossa veistoksessa.⁵³ Hän on ajatellut taivaallisen auttajan kuulleen kunnioittajaansa ja jopa välittäneen esitetyn toiveen, pyynnön tai kiitoksen eteenpäin tyttärensä pojalleen Jeesukselle, kuten ihmetarinatkin opettivat

51 Marks & Williamson, 2003, 342; Nixon 2004, 144.

52 Ks. Scarisbrick 2007, 143.

53 Pyhimysveistosten ja erityisesti Pyhä Annaa esittävien veistosten ruumiillisuudesta ks. Räsänen 2010.

tapahtuvan. Myöhemmin sormusta katsoessaan tai sen pintaa sivellessään hänen oli helpompi tavoittaa tuo hetki ja sen voimistava vaikutus.

Kuvallisuus ei ainoastaan muistuttanut henkilöä kunnioituksen kohteena olevasta veistoksesta kirkossa, vaan myös konkreettisesti toisti sen. Sormukset, joissa pyhimys tai pyhä kohtaus on kuvattu suorakulmaisen laatikon sisään, luultavasti jäljittelevät aikakauden alttarikaappeja.⁵⁴ Esimerkiksi Vadstenan Pyhä Anna itse kolmantena -sormuksessa keskusaihetta reunustavat kapeammat laatikot ovat kuin alttarikaapin suljettavat ovet. Tällainen kirkollisten kuvien miniatyrisointi yksityiseen hartaudentarjontaan oli keskiajalla laajamittaista.⁵⁵

Lukuun ottamatta mieli- ja unikuvia, liittyy kuviin niiden välineen ja aineellisuuden ulottuvuudet, kuten kangas, värit tai paperi. Ikaalisten sormus tutkimuskohteena kuitenkin nivoo yhteen kuvallisen ja aineellisen niin, ettei kumpaakaan voi pitää toiselle alisteisena. Sen kuvallisuus – joka pitää sisällään varsinaisen kuva-aiheen lisäksi koristekuvioinnin – on kiinteä osa metallista materiaalisuutta. Lisäksi sormus yhdistää taiteen ja käsityön. Nykyajan käsittein se kuuluisi lähinnä taideteollisuuden ja muotoilun piiriin, mutta keskiajan esineenä se sekoittaa taiteentutkimuksen terminologian muutenkin häilyviä rajoja. Ikaalisten sormuksen avulla voi saada historiallisen mielikuvituksensa liikkeeseen. Kertoen oman aikansa esteettisistä valinnoista se on kulkenut ihmisen mukana, ja kuten tuo ihminen itsekin, se on ollut osa tapojen, hartauselämän ja taloudellisten taustatekijöiden verkostoa.

54 Lindahl 2003, 35.

55 Ks. Immonen 2011.

Bibliografia

Sähköpostikirjeenvaihto

Jaakko Aarniveräjä 25.3.2012 Visa Immoselle.

Arkeologi Vadim Adel (Pirkanmaan maakuntamuseo) 17.10.2011 Visa Immoselle.

Arkeologi Tuija Väisänen 24.4.2012 Elina Räsäselle.

Internet-lähteet

SHM, kokoelmätietokanta – Statens Historiska Museum, sök i samlingar. [<http://mis.historiska.se/mis/sok/sok.asp>] Luettu 18.4.2012.

SKVR-tietokanta – Suomen Kansan Vanhat Runot sähköisessä muodossa. [<http://dbgw.finlit.fi/skvr/>] Luettu 18.4.2012.

Painetut lähteet ja kirjallisuus

- Airola, Tuula 1990. Karl Hedmanin hopeakokoelma. Teoksessa Airola, Tuula; Andersson, Katarina; Appelgren, Kari & Juusela, Pirjo (toim.), *Karl Hedmanin kokoelma – Karl Hedmans samling*. Pohjanmaan museo, Vaasa, 7–9.
- Alexander, Jonathan & Binski, Paul (eds.) 1987. *The Age of Chivalry: Art in Plantagenet England 1200–1400*. Royal Academy of Arts, London.
- Andersson, Aron 1983. *Sveriges kyrkor: Konsthistoriskt inventarium: vol. 194, Östergötland: Vadstena klosterkyrka, 2: Inredning*. Riksantikvarieämbetet & Kungl. vitterhets, historie och antikvitetsakademien, Stockholm.
- Ashley, Kathleen & Sheingorn, Pamela (eds.) 1990. *Interpreting Cultural Symbols: Saint Anne in Late Medieval Society*. University of Georgia Press, Athens.
- Backman, Charles Pierre 1963. Medeltida "fingergull" från Öland. *Kalmar län* 1963, 48–71.
- Carlquist, Jonas 2007. *Vadstenasystrarnas textvärld. Studier i systrarnas skriftbrukskompetens, lärdom och textförståelse*. Samlingar utgivna av Svenska fornskriftsällskapet. Serie 1, Svenska skrifter 89. Uppsala.
- FMU = *Finlands medeltidsurkunder* I–VIII. 1910–1935. Samlade och i tryck utgivna av Finlands statsarkiv genom Reinh. Hausen. Helsingfors.
- Gibson, Gail McMurray 1989. *The Theatre of Devotion: East Anglian Drama and Society in the Late Middle Ages*. Chicago University Press, Chicago.
- Immonen, Visa 2004. Medieval vernicle finger rings in Finland. *Fornvännen* 99, 103–118.
- Immonen, Visa 2009a. *Golden Moments: Artefacts of Precious Metals as Products of Luxury Consumption in Finland c. 1200–1600: I Text*. (Archaeologia Medii Aevi Finlandiae XVI.) Society for Medieval Archaeology in Finland, Turku.

- Immonen, Visa 2009b. *Golden Moments: Artefacts of Precious Metals as Products of Luxury Consumption in Finland c. 1200–1600: II Catalogue*. (Archaeologia Medii Aevi Finlandiae XVI.) Society for Medieval Archaeology in Finland, Turku.
- Immonen, Visa 2011. Artefacts, iconology, and the visual process: Liturgical objects in Finland and beyond c. 1350–1550. *Material Religion: The Journal of Objects, Art and Belief* 7(2), 194–219.
- Kleinschmidt, Beda 1930. *Die Heilige Anna: Ihre Verehrung in Geschichte, Kunst und Volkstum*. (Forschungen zur Volkskunde, Hft. 1–3.) L. Schwann, Düsseldorf.
- Lahti, Sofia 2012. Kadonneet, eksyneet ja yksinäiset: Taidehistoria, materiaalisen kulttuurin tutkimus ja kadonneet esineet. *SKAS* 2/2011, 30–34.
- Lindahl, Fritze 1985. Middelalderlige fingerringe med ikonografiske motiver. I Riska, Tove (red.), *Bild och bruk: Föredrag vid det 8. Nordiska symposiet för ikonografiska studier, Pålsböle, 22–26 augusti 1982*. (Konsthistoriska studier 8.) Föreningen för konsthistoria, Helsingfors, 189–196.
- Lindahl, Fritze 2003. *Symboler i guld og sølv: Nationalmuseets fingerringe 1000–1700-årene*. Det kongelige nordiske oldskriftselskab, København.
- Lindblom, Andreas 1956. Birgittinerringen. *Östergötlands och Linköpings stads museum: Meddelanden* 1956–1957, 31–37.
- Lindgren, Mereth 1990. De heliga änkorna: S. Annakultens framväxt, speglad i birgittinsk ikonografi. *Konsthistorisk tidskrift* 59(1–2), 52–69.
- Lundén, Tryggve 1959. *Den heliga Birgitta: Heliga Birgittas himmelska uppenbarelser IV*. Allhems förlag, Malmö.
- Marks, Richard & Williamson, Paul (eds.) 2003. *Gothic: Art for England 1400–1547*. V&A Publications, London.
- Morris, Bridget 1999. *St Birgitta of Sweden*. Boydell Press, Rochester.
- Nixon, Virginia 2004. *Mary's Mother: Saint Anne in Late Medieval Europe*. Penn State University Press, University Park.
- Nordman, C. A. 1965. *Medeltida skulptur i Finland*. (Finlands Fornminnesföreningens Tidskrift 62.) Finlands Fornminnesföreningen, Helsingfors.
- Nordman, C. A. 1980. *Finlands medeltida konsthantverk*. Museiverket, Helsingfors.
- Nørlund, Poul 1933. Nye Fund paa Lolland og Falster. *Lolland-Falsters historiske Samfund Aarvog XXII* 1934, 1–5.
- Papunen, Pentti 1996. Ikaalinen eräalueena ja kappeliseurakuntana keskiajalta noin vuoteen 1640. Teoksessa Alhonen, Pentti; Papunen, Pentti & Sarkki-Isomaa, Seija, *Ikaalisten entisen emäpitäjän historia I: Vuoteen 1640*. Ikaalisten kunta, Ikaalinen, 157–406.
- Rinne, Juhani 1932. *Pyhä Henrik: Piispa ja marttyyri*. (Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia XXXIII.) Suomen kirkkohistoriallinen seura, Helsinki.
- Regula Salvatoris: Opera minora* 1. 1975. Ed. Sten Eklund. (Samlingar utgivna av Svenska fornskriftsällskapet. Serie 2, Latinska skrifter; 8, 1.) Kungl. vitterhets-, historie- och antikvitetsakademien, Stockholm.
- Räsänen, Elina 2009. *Ruumiallinen esine, materiaallinen suku: Tutkimus Pyhä Anna itse kolmantena -aiheisista keskiajan puuveistoksista Suomessa*. (Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja 116.) Suomen Muinaismuistoyhdistys, Helsinki.
- Räsänen, Elina 2010. Late-Medieval Wood Sculptures as Materialized Saints: The Embodiment of Saint Anne in Northern Europe. In Vakkari, Johanna (ed.), *Mind and Matter – Selected Papers of Nordik 2009 Conference for Art Historians*. (Taidehistoriallisia tutkimuksia 41.) Taidehistorian seura, Helsinki, 50–65.

- Salminen, Tapio 1997. Pohjanmaan tiet ja tieverkko vuoteen 1635. Teoksessa Salminen, Tapio; Toivo, Raisa Maria & Haavisto, Timo (toim.), *Pohjanmaan kautta: Tiet ja liikenne Pohjanmaalla keskiajalta 1990-luvulle*. (Tiemuseon julkaisuja 15.) Tielaitos, Vaasan tiepiiri, Vaasa, 17–121.
- Scarlsbrick, Diana 2007. *Rings: Jewelry of Power, Love and Loyalty*. Thames & Hudson, London.
- Schleif, Corine & Schier, Volker 2009. *Katerina's Windows: Donation and Devotion, Art and Music, as Heard and Seen Through the Writings of a Birgittine Nun*. Pennsylvania State University Press, University Park.
- SHM = Statens Historiska Museum, Stockholm.
- Stephens, George 1874. *Ett forn-svenskt legendarium, innehållande medeltids kloster-sagor om helgon, påfvar och kejsare ifrån det I:sta till det XIII:de århundradet: Tredje bandet*. (Samlingar utgivna av Svenska fornskriftsällskapet 7:3.) P. A. Nordstedt & Söner, Stockholm.
- Tikkanen, Ilkka 1992. Mielenkiintoinen maalöytö. *Museotiedote* 4/1992, 40–42.
- Tuulse, Armin 1938. Ergebnisse der Ausgrabungen in der Klosterruine zu Pirita im Sommer 1936. *Õpetud Eesti seltsi aastaraamat* 1936, 48–58.
- Väisänen, Tuija 2011. Maanalaisia jälkiä sukupuolesta. Teoksessa Uotila, Kari (toim.), *Naantalın luostarin rannassa*. (Kåkenhus-kirjat 3.) Muuritutkimus, Kaarina, 281–296.
- Yonan, Michael 2011. Toward a Fusion of Art History and Material Culture Studies. *West 86th* 18(2), 232–248.